

Posudek oponenta disertační práce:

Pavla JIRKOVÁ, *Testamentární praxe v Jihlavě v letech 1578-1624 (Testamenty jako prameny pro dějiny rodinných struktur, historickou demografii a sociotopografii)*, FF UK, ÚĎ, Historické vědy – české dějiny, Praha 2011, stran 282.

Předkládaná disertační práce je zdařilým badatelským pokusem použít testamenty k výzkumu, jenž bude orientován k historicko-demografické problematice a problematice dějin rodiny. Autorka při tom vychází z rozsáhlého okruhu české a zejména zahraniční literatury, z něž odvozuje své postupy a přebírá některá ke komparaci vhodná data. Kromě své zdatné orientace v literatuře autorka prokazuje i schopnost z pramenných textů konstruovat (z hlediska statistických metod demografie sice velmi měkká, avšak jinak to ani být nemůže) fakta, jež jsou relevantní v rámci historicko-demografických diskusí. Nejsem kompetentní k tomu, abych posuzoval samotné zpracování pramenných textů. Soubor testamentů samotný neznám. Proto se ve svém posudku mohu vyslovit jen k některým otázkám *interpretace* Pavlou Jirkovou získaných dat zejména s ohledem na jejich historicko-demografické využití. V tomto smyslu se ujímám role oponenta a jako vklad do ústní části obhajoby nadhazuji následující otázky, jež upozorňují na možné jiné interpretační perspektivy. Jde však předně o *otázky k diskusi*, nikoli o nějaké výtky chyb.

* * *

(1.) Za velmi přínosnou a v české literatuře zatím ne příliš obvyklou považuji autorčinu snahu učinit počty testamentů za určité období (hypotetickým a jen značně přibližným) indikátorem vývoje mortality v témže období (76-101). S autorkou souhlasím v tom, že se rozhodla testamenty zpracovávat kvantitativně. To je zajisté legitimní a vzhledem k položeným otázkám jediná možná cesta. Zvláště, pokud tak činí s vědomím – řečeno slovy Zdeňka Vašíčka –, že "žádná metoda není nevinná", tj., že každá metoda v sobě skrývá (axiomaticky zavedené či zamlčené) předpoklady. Těch si je Pavla Jirková vědoma, když se snaží navzájem poměřovat proměnu frekvence testamentů a vývoj mortality. Diskutuje při tom tezi, že testamenty jsou věrohodnými indikátory epidemické mortality (s. 85), kterou přebírá z literatury. Její propojení vývoje počtu testamentů se zprávami o počtu úmrtí v Jihlavě pak ukazuje, že tento vztah není zdaleka tak jednoznačný. Zatímco z narativních pramenů víme o morových nákazách v Jihlavě k letům 1583, 1597, 1605-1606 a 1624 (s. 78), ukazovalo by se – pokud bychom se pokusili z frekvence testamentů a z jejího vztahu k počtu úmrtí – usuzovat na (epidemické) mortalitní krize, že by v Jihlavě měly být určité morové náказы také v letech 1591, 1601, 1609 a 1612 (s. 90-92). K takovému tvrzení však není nijaký "empirický" (tj. pramenný) důvod (s. 92). To výrazně "změkčuje" vazbu mezi počtem testamentů a počtem úmrtí. (Vychází se při tom z předpokladu, že v krizových letech byl počet testamentů asi 2,5krát vyšší, než v letech bez mortalitní krize [s. 83-84] a zároveň se pro Jihlavu ukazuje, že v letech bez mortalitní krize tvoří počet testamentujících osob asi 4,5% počtu zemřelých osob [s. 91].)

Možná by zasluhovalo více specifikovat, proč tomu tak je, proč se ne zcela stvrzuje to, co autorka čerpá z literatury pro anglické raněnovověké prostředí:

(1a) Je to tím, že jihlavský vzorek je příliš malý (slabě nad 20 testamentů ročně v letech bez epidemii zvýšené mortality)?

(1b) Není to ale také dáno *heterogenitou* posuzovaných jevů? Studium proměny frekvence testamentů je něčím, co by mohlo být ukázkou klasické francouzské *histoire sérielle*. Sama variabilita frekvence testamentů během několika desetiletí však není bezprostředním indikátorem *demografického chování*, ale mohla by být spíše indikátorem *kolektivních mentalit* (obav ze smrti – jak autorka sama i uvádí; tj. dobovým mentálním obrazem, případnou reflexí demografického jevu). Proměna počtu testamentů tak může o mortalitě informovat značně *zprostředkovaně*, do vývoje testamentů mohou vstupovat různou kazatelskou činností toho kterého pastora ovlivněné náboženské nálady, eschatologická očekávání a pod. Tyto nálady mohou jistě být posíleny mortalitními krizemi, avšak nemusejí být v přímé závislosti na nich. Ostatně propojení jedné "řady", "série" (počtu testamentů a jejich výkyvů) s jinou "řadou" (spíše narativním pramenem zprostředkovanou informací o vývoji úmrtí) ukazuje tuto *zprostředkovanost* propojení obou jevů (testamentů a úmrtí).

(1c) S tím souvisí to, co je autorce sice určitě jasné, avšak formulačně tuto skutečnost spíše zatemňuje, totiž že není přece nikde dáno, že testátor *musel* v roce, kdy učinil kšaft, také zemřít (formulace na s. 91-92). Na s. 92 autorka v tomto smyslu nepřesně (?) mluví o "kšaftujících", kteří "zemřeli". Avšak pokud jejímu postupu správně rozumím a pokud jsem si z jejího výkladu udělal správný názor na povahu používaných pramenů, tak se domnívám, že nemůže o svých známých testátorech vědět, že v daném roce opravdu zemřeli (?). Ostatně máme vůbec šanci učinit si představu, jak jsou od sebe tyto dvě události vzdáleny (pořízení kšaftu a úmrtí)?

* * *

(2.) Další zajímavou otázkou, které se Pavla Jirková dotýká, je počet a pohlaví dětí, kterým je v testamentech odkazováno, popř. i ve vazbě na pohlaví a rodinný stav testátora. I v tomto případě svá bádání navazuje na dosavadní stav historiografické literatury, z níž odvozuje i své postupy. Její zpracování této otázky považuji za adekvátní jak vůči výchozí literatuře, tak vůči pramenné základně. Přece však si dovoluji nadhodit následující otázky, jimiž směřuji k možnostem podrobnějšího vyhodnocení či subtilnější interpretace získaných dat:

(2a) Lze opravdu klesající počet dětí, jimž je odkazováno spojovat s vyšší mortalitou danou morovými nákazami z přelomu 16. a 17. století (s. 103)? Hodnoty (3,14 dítěte na jeden testament z let 1580-1589, 2,99 pro další desetiletí, 2,53 pro 1600-1609 a 2,71 pro 1610-1619 – s.103) sice vykazují určitý výkyv, avšak ten může přeci kupříkladu souviset i s posuny ve sňatkovém věku a s ním spojené instituci vybytí (autorka ji zvažuje na s. 105).

(2b) Jsou počty dětí průměrně připadající na jeden testament (pro celé období pro Jihlavu je to 2,86 dítěte na jeden testament – s. 104) skutečně tak *nizké*, jak autorka říká (s. 104). Vždyť vyjdeme-li z toho, jak sama uvádí, že v průměru připadalo na sňatek asi 5

děti (s. 103) a kojenecká a dětská úmrtnost postihla více, než polovinu dětí (s. 104), tj. měli bychom být plus mínus u hodnoty pod 2, osoby přeživší z jednoho sňatku 15. rok věku, pak je průměr 2,86 dětí jeden testament v zásadě – alespoň soudím – *hodnota spíše vyšší*.

(2c) I ve vztahu k bodu (2b) by pak mělo cenu zvažovat roli *vybytí* či oddělení dcer z okruhu dědiců (zde ale jsou mé znalosti omezeny spíše na českou právně-historickou klasiku, tj. Kadlec, Kalousek, Procházka, jež vychází především z poddanského dědického práva, takže se mohou i dost mýlit) *vyplacením věna*. Té by však příliš nenapovídaly poměrně *vyrovnané počty dědiců a dědiček v postavení dětí v rozebíraných testamentech (data na s. 108)*. *V potaz by bylo možné vzít i historicko-demografická zjištění o pohlavně specifické mortalitě*.

Každopádně (2d) jak podíly dcer mezi dědici, tak podíl žen, které činí odkazy, mezi odkazujícími by mohly být – a to už není otázka, ale spíše podnět do dalších diskusí a pro další bádání – vzaty v potaz při diskusích o genderových poměrech v českém raném novověku. Z nedávno publikovaných studií Jany Ratajové Lucie Storchové (*Nádoby mdlé, hlavy nemající*, Praha 2008 a *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření Boží*, Praha 2009) by – při propojení diskursivní a genderové analýzy zejména na nábožensko-etické preskriptivní, jazykově české texty z druhé poloviny 16. a počátku 17. století – vyplývalo, že žena byla diskursem značně *inferiorizovaná*, že byla pojímána – jak autorky soudí – "zvěčněle", nikoli jako "člověk", ale jako Boží "tvor", jenž je sice vyšší než ostatní stvoření Boží, ale nižší, než člověk, tj. muž. Jak právní, tak statistický, k demografickým faktům a rodinným strukturám orientovaný rozbor jihlavských testamentů by však, jak se zdá, poskytoval obraz, který by nebyl vůči ženám tak nepříznivý.

* * *

(3.) Zajímavé je rovněž propojení rozboru testamentů s tématem svatebních smluv. Oceňuji postup propojující tyto prameny (vysvětleno na s. 171-175). Z hlediska historicko-antropologického či kulturně antropologického je zajímavým výsledkem tohoto propojení pramenných informací zjištění, týkající se druhých sňatků vdov. Z 87 manželských párů, pro něž šlo propojit svatební smlouvu s testamentem, ví Pavla Jirková o 23 ženách, které coby následné vdovy vstoupily podruhé do manželství (s. 177-178). To je sám o sobě poměr značně vysoký (více než každá čtvrtá ze všech známých žen, natož kolik by to bylo z žen, které z oněch 87 vskutku odvoděly?). Vzhledem k tomu, že druhé sňatky vdov byly často kritizovány nábožensko-etických pozic a to i mezi protestanty (např. Havel Žalanský, jak ukazuje editovaný text v J. Ratajová – L. Storchová, *Žena není příšera...*) a vzhledem k tomu, že šance ženy na druhý sňatek, popř. její šance na samostatnou existenci (viz nedávno publikovaná monografie k dědické praxi na Frýdlantsku od Dany Štefanové), stálo by uvedené zjištění za podrobnější okomentování (např. pro středověké prostředí některých německých měst mluví E. Ennenová o poměrně dobrém postavení ovdovělých žen). Jak by asi dopadlo porovnání zjištěných jihlavských dat s poměry jinde, jaký by byl rozdíl mezi zeměpanským městem a poddanským prostředím?

* * *

(4.) Práce na některých místech užívá nevhodně termín "metodologie" tam, kde jde o vysvětlení uplatněných postupů, tedy kde jde o definování použitých metod. Metodologie je však epistemologickou reflexí metod, ne jejich definování ve vztahu ke konkrétnímu materiálu.

* * *

Jak již řečeno úvodem. výše uvedené otázky jsou především podměty do diskuse při ústní části obhajoby. Poukazují na možnosti ještě případných jiných interpretačních perspektiv, než zvolila autorka, či na možnosti podrobnějších srovnání získaných dat s jinými vzorky populace. To však nikterak nezabraňuje konstatování, že předloženou disertační práci Pavly Jirkové považuji za zdařilou, a proto ji *doporučuji k obhájení*.

Jan Horský

V Praze 10. května 2011